

Сыдыкова Т.К.

ОЙРОТ ДЕГЕН СӨЗ ЖАНА АНТРОПОНИМ ЖӨНҮНДӨ

Сыдыкова Т.К.

О СЛОВЕ ОЙРОТ И АНТРОПОНИМЕ

УДК: 82/821.0

Кыргыз лексикасынын байышынын бир жолу бул акын-жазуучулардын чыгармаларында. Алсак, "ойрот" деген сөздүн колдонулушу.

The one way of reach of Kyrgyz lexes (vocabulary) is the woks of poets-writers.

For example, the using of the word "oirot".

Ойрот деген сөз Барпы Алыкуловдун чыгармаларында, ошондой эле алар кыргыз арасында - оозеки кепте, айрым жазуучулардын чыгармаларында, эпостордо, (эпикалык чыгармаларда), дагы башка эмгектерде кезигет, энчилүү ат катары да пайдаланылат. Мына ошондуктан жалпы ат катары да, ономастикалык бирдик катары да, ошону менен кошо эле көркөм каражат – текстологиялык өнүктөн да, лексикалык жактан да кызыгууну туудурат. Ушундан улам бул сөзгө бир аз семантикалык–лексикологиялык багыттан токтолууну эп көрөбүз.

Биздин билишибизче, **ойрот**– кыргыздын эң байыркы сөзү. Мындай лексикалык бирдикти «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүнөн» (1969), Х.Карасаевдин «Орфографиялык сөздүктөрүнөн» (1966, 1983), «Байыркы түрк сөздүгүнөн» (1969, «Древнетюркский словардан»), «Уйгурча-орусча сөздүктөн» (Алмута 1961), Сибирдеги бир топ түрк тилдеринен жолуктура албайбыз. Бирок бул сөз Барпы Алыкуловдун ырларында, кыргыз арасында - оозеки кепте, айрым акын - жазуучулардын чыгармаларында, кыргыз элдик эпостордо учурайт. Мисалга келтире турган болсок:

Барпы Алыкуловдон:

“Олутуу жигит ким сендей, досум?”

Ойротто күйгөн ким мендей, досум?” ... (Барпы: Тандалмалар, «Кыргызстан», 1984, 120-б., «Кулмурза менен Аксаткын» чыгармасынан). Дагы мисал (Барпы менен Токтогулдун айтышынан):

“Той-ашта жүрүп үйрөнгөм,

Токтогулдун өрнөгүн.

Он тогуз жаш улуу эле

Ойротто андай көрбөдүм”

(Барпы, 1995, 296-б.).

Ошондой эле бул сөзгө байланыштуу төмөндөгүдөй маалыматтар бар:

1. **«Ойротто** жок иш болду» (Белеков К. «Ким мусулман, ким капыр?» «Кыргызстан маданияты», 17.12.1992).
2. **«Ойротто** кетти үлгүсү» (Алымбаев М. Кыргыз радиосу, 23.08. 1992, саат 9⁰⁰).

3. «Оң жагында экөө бар,

Сол жагында экөө бар.

Ойроттун ээси ошондо» ... (Актан Тыныбек уулу, Актан, – Бишкек, «Адабият», 1991, 243-б.)

4. «Кабылан баатыр Манастын,

Бактысына табылган.

Ойроттон келип эр Сыргак,

Он жашында кабылган» ... (Актан Тыныбек уулу, Актан, -Бишкек, «Адабият», 1991, 244-245-б.).

5. **«Ойроттонбу?** Не деген үмүт балбан,

О дүйнөгө кези эле жүрүп калган» ...

(«Жүз жаштагы Жамбулдун махабаты»// «Асаба», 30.10.1998, 9-б.).

6. **«Ойротту** бузуп олжо алдым,

Мындай олжо кайда алдым?» ... (Мисал «Манастын», Х.Карасаевдин «Камус наама» деген эмгеги боюнча берилди – Бишкек, «Шам», 1996, 593-б.).

Барпы Алыкуловдун чыгармасынан жана келтирилген алты мисалдан **ойрот** сөзү төмөнкүдөй маани берет (мисалдардын ырааты боюнча):

1. Ааламда, аймакта, ушул жакта, терелде;
2. Ойдо жок, ааламда жок, күтүлбөгөн (жерден);
3. Алыска, ааламга, далайга (тараган);
4. а) элдин, уруунун башчысы (контекст боюнча);
б) жердин, конуштун, аймактын (ортосу);
5. Алыстан, ыраактан, узактан (келген);
6. Алыс жактан, белгисиз тараптан;
7. а) чеп, курчоо;
б) куралган колду, армияны, жоокерди (жоокерлерди).

Ал эми К.К.Юдахиндин «Кыргызча – орусча сөздүгүндө» (М.: СЭ. 1965, 563-б.) бул сөзгө мындайча маалымат берилген: «Ойрот (в научной литературе Ойрат) I. : *ойротто жок или ойроттон озгон* – безподобный, не имеющий себе ровного; *ойротто жок ойронум, кыргызда жок кыйраным* фольк. – мой молодец, какого в свете нет, мой дорогой какого среди киргизов нет; *ойротко дүңү тарады* – он прославился на весь мир; *оюн, кызык, тамаша – ойротто жок кеп болду* фольк. – игры, шутки, забавы – было такое чего в мире не бывало; 2. Народ, народные массы; *ойротко айтам мен, Манас, ойнойт экен деп Манас, ойлобосун кары-жаш* фольк. – народу говорю, я, Манас, пусть не думает стар и млад, мол, шутить богатырь Манас».

Жогорудагы Барпы Алыкуловдун чыгармасынан жана келтирилген алты мисалдан жана К.К.Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүнөн» алынган маалыматтарга таянсак, кыргыз тилинде ойрот сөзү кеңири мааниде колдонулат жана фразеологиялык түрмөк (*ойротто жок* же *ойроттон озгон*) катарында да айтылат. Демек, ойрот сөзү келечекте кыргызча түшүндүрмө, котормо (мисалы: кыргызча–орусча), орфографиялык, синонимдик, омонимдик, антонимдик, ономастикалык, антропонимдик, фразеологиялык сөздүктөрдөн орун алууга тийиш. Мындай көрүнүштү, тактап айтканда, ойрот сыяктуу лексикалык бирдиктерди кыргызча жарык көргөн сөздүктөрдөн учурата албайбыз. Мындан биз кыргыз лексикасы эл арасынан нейтралдуу (демейдеги) лексика катары да, көркөм чыгарманын алкагында да, тарыхый көрүнүш катары да али толук жыйнала электигин жана кыргыздын лексикалык улуттук фонду түзүлө электигин көрөбүз.

Ойрот деген антропоним жана аталыш тууралуу

Ойрот – сөзү көп мааниде, өтмө мааниде элде кеңири колдонулгандыктан, анын өзөгүнөн, мотивинен антропоним - энчилүү киши ысымы жана этноним пайда болгон. Буга Ойрот Тургунбаевдин (Кыргыз Республикасынын Токтогул районунда туулган кишинин) ысымы мисал болот. Түрк тилдеринин ичинен Ойрот деген антропонимди алтай, казак тилдеринен кезиктиребиз. Алтай тилинде эр ысымы катары колдонулары белгиленген (караңыз: Баскаков Н.А., Тошакова Т.М., Ойротско – русский словарь. –М., 1947, 209-б.).

Ал эми казак тилинде бул энчилүү ысым тууралуу казак ономасты Т.Жанузаков эки жерде пикир айтат:

1. «Жанузаков Т. Есімдер сыры. – Алма- Ата: Казакстан, 1974, 99-100-б.: Ойрат, монгол. Ой-лес, айрат-чай-арат-халк-орман калкы. Монгол тайпасынын аты. Сол тайпа атынан коюлган ысым;
2. Джанузаков Т. Есіміңіз кім? Алма – Ата : Казакстан, 1989, 115-б.: ойрот, монг. Ой-лес-рат//арат-народ. Бкв. – лесной народ».

Ойрот деген лексикалык бирдик тууралуу Х.Карасаев мындай дейт: «ойрот деген ат 13 – кылымдан бери белгилүү. Монгол тукумуна кирүүчү уруулардын бирикмесинин аты»... (Х.Карасаев, «Камус наама»/Карасай сөздүк. Бишкек, «Шам», 1996, 593-б.).

Ошентип, жогорудагы ойлорду жыйынтыктаганда, Ойрот деген оним: 1) чыгышы, пайда болушу жагынан этноантропонимге да кирет; 2) түрк – монгол тилдериндеги орток көрүнүшкө жатат, бирок азыркы убакта кыргыз, алтай, казак тилдеринде гана сейрек колдонулат.

Айрым сөздөргө көркөм текстте (подтекстте), мисалы биз жогоруда талдоого алган ойрот сөзүнө кээ бир лексикографиялык эмгектерде өз бетинен орун берсе, айрым кыргызча лексикографиялык эмгектерде такыр маалымат жок. Ошондуктан ойрот деген лексикалык бирдикке кененирээк токтолдук жана көркөм сөз катары дагы да толугураак анализге алынса болот деген ойдобуз. Себеби бул жерде оюбузду типологиялык жана кыскача гана багытта айтууга аракеттендик.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Барпы [Алыкулов]: (Тандалмалар)/ Т.Байзаков - Түзгөн. – Фрунзе, Кыргызстан, 1984. – 272 б.
2. Барпы: (Чыгармалар: биринчи том)/Б. Апилов-түзгөн, К.Даутов – жооптуу редактору жана баш сөзүн жазган. Бишкек, Кыргыз Энциклопедиясынын башкы редакциясы, 1995. –320 б.
3. Баскаков Н.А., Тошакова Т.М., Ойротско – русский словарь. –М., 1947, 209-б.
4. Жанузаков Т. Есімдер сыры. –Алма- Ата: Казакстан, 1974, 99-100-б.:
5. Джанузаков Т. Есіміңіз кім? Алма – Ата : Казакстан, 1989, 115-б.
6. Карасаев Х. Камус наама/Карасай сөздүк. Бишкек, «Шам», 1996, 593-б.
7. Юдахин К.К. Кыргызча – орусча сөздүгү.– М.: СЭ. 1965, 563-б.

Рецензент: д.фил.н., профессор Саматов К.